

OSVRTI

Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета. Материјали од научен собир одржан во Охрид од 25 до 27 септември, 1986 година, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1989.

U povodu 1100. obljetnice dolaska sv. Klimenta u Ohrid (886. g) Makedonska akademija znanosti i umjetnosti organizirala je u rujnu 1986. g. u Ohridu simpozij "Kliment Ohridski i uloga Ohridske književne škole u razvoju slavenske prosvjete", na kojem su sudjelovali znanstvenici iz zemlje i inozemstva. Godine 1989. u Skoplju je objavljen zbornik radova s tog simpozija. Zbornik sadrži 40 radova podijeljenih u dvije velike skupine: *Filološki prilozi* (23 rada) i *Istorija i drugi prilozi* (17 radova), unutar kojih su radovi razvrstani po azbučnom redu prezimena autora.

Naslov zbornika sugerira veoma širok spektar tema i kompleksnu problematiku. Najveći je broj članaka posvećen životu i djelu Klimenta Ohridskog, a nekoliko autora proučava kasnije odjeke Klimentove prosvjetne i književne djelatnosti. Pojedini su prilozi posvećeni temeljnoj ćirilometodskoj tematici: pitanjima slavenskih pisama, staroslavenskog jezika, slavenskih tekstova i rukopisa, kao i ćirilometodskoj bibliografiji u Makedoniji. Mi ćemo se ovdje osvrnuti samo na radove koji ulaze u uži krug interesa našeg časopisa. Pritom ćemo, radi bolje preglednosti, članke u prikazu grupirati po sadržajnom kriteriju.

A. ПОПОВСКИ: *Климент Охридски и филозофско-хуманистичките аспекти на кирило-методиевската традиција и иницијативи* (133-142). Автор значење Klimentova djela određuje četirima premisama: 1) ravnopravnost jezika i ravnopravnost naroda kao temelj kršćanske filozofije i pragmatički cilj sv. Braće i njihovih učenika, 2) humanizam diplomatske djelatnosti Ćirila i Metodija, koji se prvenstveno ogleda u svojevrsnom povezivanju europskog Istoka i Zapada, te u oslobađanju zarobljenika u Hazara i Slavena, 3) platonistički pogled na život i svijet koji se jasno ogleda u idejama Braće, za što autor navodi podatke iz Žitija Konstantina-Ćirila. Razmjeri ćirilometodske inicijative zrcale se u tom "suptilnom polemičkom dokumentu", jer Ćiril brani bit samoga kršćanskog učenja, stavljajući ciljeve kršćanstva iznad ciljeva njegovih protivnika, 4) težnja k ponovnomu zadobivanju "pradjedovske časti". Osim toga, Ćiril i Metodije (i Kliment kao pretpostavljeni autor Žitija Konstantinova) tumače i ideološki kriterij kršćanstva: riječ, jer je odnos prema riječi odnos prema Bogu. Njihovo djelo, jedinstveno u ondašnjoj Europi, nije epohalno samo u jezično-književnom, već također u sociološkom i politič-

kom smislu, jer sv. Braća utemeljuju staroslavenski jezik kao prvi književni jezik Slavena koji se njihovim djelom uvjerljivo nameće Europi.

Љ. БАСОТОВА: *Pro magistro suo; за прометодиевската активност на Климент Охридски* (21-24). U članku se govori o Klimentovu životu u vrijeme utaničenja njegova učitelja Metodija. Iako o tome ćirilometodski izvori šute, autorica pretpostavlja da najvjerniji i najistaknutiji učenici - a među njima prije svega Kliment Ohridski - obavještavaju papu o događajima u Moravskoj i traže njegovu intervenciju. Nakon smrti učiteljeve, Kliment ostaje dosljedan ostvaritelj njegovih ideja, zbog čega biva naposljetku i protjeran. Težak udarac nanesen moravskoj misiji zapravo otvara put novoj slavenskoj misiji Klimenta i Nauma na slavenskom jugu, u makedonskim krajevima.

Ф. В. МАРЕШ: *Седмите Светители во старословенската и грчката книжевност* (101-110). Autor proučava pojavu Sedmočislenika u petnaest staroslavenskih i grčkih spomenika. Staroslavenskih je izvora dvanaest: Žitije Metodijevo, tri Naumova žitija, Uspenije Ćirilovo, Treće proložno Ćirilovo žitije, Proložno žitije Klimentovo, Služba u čast sv. Ćirila i Metodija, Služba u čast sv. Klimenta, Služba u čast sv. Nauma, traktat Crnorisca Hrabra, te Skazanije o prijevodu Svetog pisma. Grčki su izvori opširno Klimentovo žitije, kratko Klimentovo žitije i Popis bugarskih arhiepiskopa. Sam naziv skupine "sedmočislenici" relativno je mlad kao pojam i potječe iz 16. stoljeća. Mareš ističe da je prosvjetitelja zapravo bilo osam: Ćiril, Metodije, Kliment, Naum, Angelarij, Gorazd, te Sava i Lavrentije koji se u spomenicima najčešće spominju u alternaciji. Svi oni spominju se samo

u traktatu Crnorisca Hrabra. Svi su bili povijesne osobe, potvrđene u slavenskim i grčkim spomenicima. U Žitiju Konstantinovu učenici se ne spominju poimence, u Žitiju Metodijevu spominje se samo Gorazd. Autor pretpostavlja da to stoji u svezi s udjelom pojedinih učenika u pisanju navedenih djela. Odnos između sadržajne strukture nesačuvana slavenskog opširnoga Klimentova žitija i 1. Naumova žitija vjerojatno je sličio odnosu Žitija Konstantinova i Žitija Metodijeva. Štovanje slavenskih prvoučitelja Ćirila i Metodija bilo je duboko ukorijenjeno u slavenskom svijetu, tako da se njihova imena nalaze u svim spomenicima koje je autor proučio. Kult sv. Ćirila i Metodija dobro je poznat i na Zapadu, gdje se, međutim, njihovi učenici ne spominju. Izuzetak je možda jedan, u drugom svjetskom ratu uništen, poljski kalendar iz 14. stoljeća u kojem se ime Gorazdovo spominjalo na 17. srpnja.

A. ZARADIJA: *Sedam učenika sv. Klementa Rimskog i Sedmočislenici* (261-266). Osobu i djelo sv. Klementa pape i njegova učenika sv. Dionizija povezuju dvije velike i značajne misije: jedna vjerska na Zapadu Europe i druga, sedam stoljeća kasnije, prosvjetiteljska misija na Istoku. Sveta Braća šire kult sv. Klementa Rimskog (čije je moći Ćiril našao kod Hersona), a to kasnije čini i nastavlja najvrjedniji njihov učenik Kliment Ohridski, pišući *Pohvalu sv. Klementu*. Na kraju članka autorica podrobno navodi blagdane solunske braće i nekih njihovih učenika, te ističe da se na isti dan - 25. studenog - na Istoku slavi rođenje sv. Klimenta Ohridskog, a na Zapadu sv. Klement papa.

S. ANTOLJAK: *Kliment Ohridski osnivač prvoga našega slavenskoga skriptorija i biblioteke na Balkanu (Ilirskome*

poluotoku) (203-214). U prvom dijelu članka posebna je pažnja posvećena opširnom grčkom Klimentovu žitiju, koje je na temelju danas nepoznatoga staroslavenskog Klimentova žitija iz prve polovine 10 st. napisao ohridski arhiepiskop Teofilakt. Nadalje autor govori o Klimentovim odnosima s bugarskim vladarem Borisom, te o izgradnji manastira u Ohridu, koji je također trebao biti skriptorij, knjižnica i škola (u njoj je tijekom sedam godina učilo 3500 učenika), te mjesto Klimentova crkvenog i književnog djelovanja. Na kraju autor govori o neslaganjima između pisanih izvora (prije svega opširna Klimentova žitija) i arheoloških nalaza koja se tiču groba sv. Klimenta. To pitanje, međutim, zahtijeva podrobniju obradu.

Б. ПАНОВ: *Мисионерската дејност на Климент Охридски во Македонија* (299-322). Мисионарска дјелатност Климента Охридскога на подручју Кутмичевце, која почиње средином 886. године, развијала се у два главна смерова: у стварању славенскога клера и у претварању вјерника у послушне субјекте бугарске државе. Тако аутор Климента назива реализатором Борисове и Симеонове политике у Македонији, али и мисионаром и проsvјетителјем. Наиме, у седам година свога проsvјетителскога дјеловања у Кутмичевци, Климент је образовао три и пол тисуће свећеника, наставника и других дјелатника у подручју културе (тај податак аутор преузима из Теофилактова опширног Климентавог житија), па га се стога с правом може сматрати утемјелителјем Охридске књижевне школе, цркве и културе. Год 893. цар Симеон поставио је Климента за "првога славенског бискупа". Центар његове бискупије била је вјероватно Струмица. То је била велика Симеонова пobjеда у борби против бизантског утјецая.

Pri kraju života Kliment je želio napustiti biskupski položaj, ali to nije prihvaćeno. Umro je kao biskup 916. godine.

П. Х. ИЛИЕВСКИ: *Просветната програма на св. Климент Охридски* (267-277). Prosvjetni program sv. Klimenta Охридског произлази из значења што га ријеч *prosvěštenie* има у 9. столјећу, а то је покрштавање и образовање у ширем смислу. То није само интелектуална него и морална категорија која се остварује кроз кршћанске врлине као што су *bratoljublje* и др. Голему је пајзњу Климент Охридски посветио образовању младих који би наставили његово дјеловање, и то првенствено дјелатност коју он назива *prosvěštenie bukvamъ*, која не значи само описменјаванје, већ стјецанје високе културе књижевним радом. Први славенски књижевни језик утемјелили су Константин-Ћирил и Методије, а Климент Охридски је изградио књижевну норму и написао оригинална хагиографска и литургијска дјела којима је поставио темеље Охридској књижевној школи. Климент је својим дјелом створио и апстрактан рјечник духовности према грчким узорима, чиме је "увео" Славене у круг европске заједнице опћекултурног вокабулара.

L. MOSZYŃSKI: *O języku "Pochwały Klemensa Rzymskiego" Klemensa Ochrydzkiego* (111-117). Provedena je minuciozna obrada ovoga nevelikoga (439 stihova), ali stilistički vrlo vrijednog ostvarenja makedonske književnosti. Autor je najprije utvrdio sedam sadržajnih komponenata djela i postotak njihova udjela u cjelini teksta: tako npr. sama pohvala zauzima 27,4%, opis muke 8,5%, a apostolska Adhortatio 19 % djela. Zatim su istražene sintagme u svakom pojedinom dijelu i upućeno je na sve veze s Biblijom; ispitani su specifični stilogeni izričaji i gustoća biblijskih citata u pojedinim dijelovima *Pohvale*.

Д. НАНЕВСКИ: *Климент Охридски како граматичар, толкувар, поет* (123-126). Za razliku od uvriježenih interpretacija koje su Klimenta predstavljale (samo) kao prosvjetitelja, autor mu u kratku sintetičkom pregledu prilazi kao "tumaču", gramatičaru i nadasve kao književniku znatnih sposobnosti. Za polaznu točku svojih razmatranja autor uzima navod iz Klimentove "Pohvale Ćirila Filozofa", po kojem je on narodu tumačio "skrивene tajne u obliku riječi", što nam Konstantina i Klimenta prikazuje kao vrhunске gramatičаре чије идеје могу имати и посве савремен призвук. Kliment Охридски својим је напреднијим ученицима појашњавао најзначајнија мјеста из Светога писма, чиме се представља као "дубок ум" и "верзиран тумач" чији цитати говоре да је учио од великих узора, од Fotija до Grgura Nazijanskoga. Nanevski govori i o Klimentu-pjesniku, izdvajajući njegov prijevod *Cvjetnoga trioda*, ali ocjenjuje da i ostali njegovi sastavi odišu značajkama poetskog jezika. Ono što posebno fascinira u Klimentovu prijevodu psalama jest izražajnost i snaga riječi, sloboda duha i ushićenja usprkos strogoj vanjskoj formi pjesama. Zaključna misao autorova povezana uz Klimentovo djelo: "Ako je duh svjetlost, svjetlost je poezija".

К. ИЛИЕВСКА: *За некои јазични карактеристики во словата на Климент Охридски* (73-80). Autorica s povijesno-tekstološkoga i jezičnog aspekta proučava 16 slova što u naslovu nose Klimentovo ime i 24 slova koja se po jezičnim, stilskim i drugim značajkama pripisuju istomu autoru. Ona ističe da je značenje Klimentovih sermona bilo golemo jer su se oni prepisivali i širili tijekom punih deset stoljeća, od Jadrana do Urala, od Sv. Gore do Sjevernoga mora. Autorica je željela

proučiti jezične promjene u mnogobrojnim prijepisima Klimentovih sermona. Kako ih je većina nastala u Rusiji, u tekstovima su česte jezične crte ruske redakcije crkvenoslavenskoga jezika. No, uz njih se nalaze i mnoge jezične značajke koje govore za južnoslavensko, makedonsko podrijetlo tih tekstova. To su, na leksičkom i sintaktičkom planu, primjerice, upotreba dativa umjesto genitiva, česta upotreba prijedložnih konstrukcija, pojavljivanje pokazne zamjenice kao postpozitivna člana, proklitička upotreba kratkih zamjeničkih oblika pred glagolom, neovisno o tome prethodi li naglašena riječ, i dr. Ilievska smatra da su te pojave postojale i u izvornom Klimentovu tekstu.

Г. ПОП-АТАНАСОВ: *Жанрот "Поучно слово" во литературното дело на Климент Охридски* (127-131). U Teofilaktovu Opširnom žitiju Klimenta Охридског (gl. XXIII) navodi se da je Kliment opisivao živote i hodočašća proroka i apostola, te da je napisao "jednostavna i jasna slova" za sve praznike u godini. Kako su ti tekstovi pisani za narod, oni su obimom kratki, te jezikom i stilom jednostavni, dok im je cilj prvenstveno etički. Proučavajući Klimentova poučna slova, autor predlaže podjelu u pet osnovnih skupina: opće pouke, pretprazničke pouke, pouke u vezi s postom i pouke o crkvenim tajnama.

Л. СЛАВЕВА: *Обид за реконструкција на Климентовиот превод на Цветниот триод* (157-164). Prema podatku iz Teofilaktova Opširnog Klimentova žitija, Kliment je potkraj života slavenskomu prijevodu *Trioda* dodao ono što mu je nedostajalo, a to su službe od Tomine nedjelje do Pedesetnice. Na pitanje tko je prethodno bio preveo *Posni triod* i dio *Cvjetnog trioda*, u znanosti do sada nije u potpunosti odgovo-

reno, a autorica se zalaže za tezu o autorstvu Klimenta Ohridskog. Ona nadalje analizira neke službe u triodima makedonskog porijekla, a to su *Posni triod* i *Cvjetni triod* (HAZU, sign. IVd 107), *Šafaříkov triod* i *Orbeljski triod*, koji po sadržajnoj strukturi pripadaju dvjema redakcijama, s kasnijim zahvatima u tekst djela, sve do tiskanog *Cvjetnog trioda* iz 1813. godine. Sadržajnom i tekstološkom analizom Slaveva je pokušala dokazati Klimentovo autorstvo i rekonstruirati njegov prijevod *Trioda*, što je vrijedan napor budući da originalni tekst nije sačuvan.

C. ГОЛАБОСКИ: Стихирата “*Страданија спасителни*” од св. Климент Охридски и методологијата на нејзината дешифрација (223-237). Autor je primijenio novu metodologiju za dešifriranje stihire “*Stradanija spasitelni*”, glazbenog djela koje se čuva u makedonskim rukopisima 13. i kasnijih stoljeća. V. Mošin je prvi ovo djelo pripisao sv. Klimentu, smatrajući da je ono nastalo prilikom redakcije *Trioda*, “pred smrt velikog svetitelja”. Golaboski s posebnom pažnjom analizira odnos melosa i logosa (melodije, ritma i riječi), a na kraju članka daje i rekonstrukciju ove crkvene pjesme u suvremenoj notaciji.

D. DRAGOJLOVIĆ: *Žitija Klimenta Ohridskog u svetlosti politike grčkog klera* (251-259). Autor proučava Teofilaktovo i Homatijanovo žitije sv. Klimenta, i to ne samo kao hagiografske tekstove, već i kao djela koja sadrže niz povijesno relevantnih podataka. Iz njih se može zaključiti da je Kliment došao u Veliku kao episkop, a ona se od ostalih tadašnjih episkopija bugarske crkve razlikovala slavenskim bogoslužjem i kanonsko-pravnim položajem, jer je pripadala Metodijevoj panonsko-srijemskoj dijecezi. Da ova biskupija nije imala poseban

položaj unutar bugarske države, najvjerojatnije bi Kliment i njegovo djelo poslije 893. godine bili zaboravljeni. Braneći poseban status svoje episkopije (Kliment je želio napustiti mjesto biskupa kad je car Simeon njegovu episkopiju pripojio bugarskoj crkvi), on je branio i “makedonsku pastvu”. Premda porijeklom Panonac ili Moravac (što je autorova teza o Klimentovu podrijetlu), on je živio i radeći trideset godina među makedonskim Slavenima osjećao pripadnost makedonskomu narodu kojemu je bio arhi-episkop.

Д. ОПТАКОВ: *Црковното пеење во Климентовата школа* (293-298). Sve znanje o ovoj problematici, budući da nema sačuvanih originalnih glazbenih dokumenata iz tog doba, temelji se na postojećim dostignućima teoretskog proučavanja tadašnje bizantske glazbe i na kontrastivnom studiranju nekih fragmentarno sačuvanih neumatskih zapisa u slavenskim rukopisima kasnijega razdoblja, kao što su npr. *Bitoljski triod* (čiji se protograf pripisuje samomu Klimentu) iz 12. st. ili *Bolonjski psaltir* iz 13. st., u usporedbi s bizantskom duhovnom glazbom kao glavnim uzorom. U hagiografijama pak i Teofilakt i Homatijan prikazuju Klimenta kao izvornog glazbenog stvaraoca i pedagoga, koji je u svoje duhovne skladbe unosio i elemente lokalnoga ohridskog folklor.

Н. БОШАЈЕ: *Охрид во времето на Климент Охридски* (219-222). Autor povezuje dvije vremenski udaljene misije na području Ohrida: jednu u 3. stoljeću koju vodi Erazmo Antiohijski, došavši u Ohrid (tadašnju Lihnidu) da podučava izvorno biblijsko kršćanstvo, i drugu u 9. stoljeću koju vodi Kliment Ohridski osnivanjem Ohridske književne škole (autor je naziva “Klimentov univerzitet”). Zbog toga je

pogrešno Klimentovo djelovanje objašnjavati samo iz premisa ćirilometodske moravske misije (kako to npr. čini Teofilakt), već valja ukazati na činjenicu da je Kliment mogao postati "Ohridski" i uzdići se do najznačajnijega slavenskoga prosvjetitelja tek u dodiru s plodnim tлом antičke tradicije.

Б. РИСТОВСКИ: *Кон прашањето на Климент Охридски од бугарската престолница во Македонија* (335-352). Autora zanimaju razlozi zbog kojih se Kliment i Naum 886. g. nakon zadržavanja u bugarskoj prijestolnici upućuju na periferiju države. Na temelju proložnog Klimentova žitija, pretpostavlja se da je ćirilometodska moravska misija imala "prevoshodno antibugarski karakter" (političke veze Bugarska - Franačka, Bizant - Moravska). Zanimljivo je da tijekom svog boravka u Makedoniji Kliment nikad ne dolazi u vezu s arhiepiskopom koji je bio Grk. To je vjerojatno stoga što je Kliment već od pape u Rimu bio rukopoložen za episkopa, a od Metodija za arhijereja Pirika i bugarskog naroda, tj. teritorija koji je, doduše, pod vlašću bugarskog princa, ali je pod jurisdikcijom pape. Godine 893. car Simeon uvodi slavenski jezik i ćirilčku azbuku u službenu uporabu, dok se Kliment u Ohridu i dalje služi glagoljicom. Možda je stvaranje nove službene azbuke dodatni razlog Klimentova ostanka na periferiji države do kraja života.

Е. КОЛЕВА: *Семнофоричноста на Теофилактовниот Логос* (91-95). Autorica govori o Teofilaktovu Logosu na temelju "Opširnog Klimentova žitija". Ona žitije/hagiografiju shvaća kao "sveštenata kniga" koja napušta tzv. historijsko vrijeme, a hagiografska realnost je misterij u kojem sudjeluju svi mistici Starog i Novog Zavjeta. Pričanje je shvaćeno kao sakralan čin, kao uzdizanje od zemaljskog k vječnom životu.

Д. КОЦО: *Надгробната плоча на Климент Охридски* (279-284 + 2 slike). Prilikom izučavanja crkve sv. Pantelejmona u Ohridu utvrđeno je da je ploča s Klimentova groba uklonjena prije negoli je crkva pretvorena u džamiju. No, tko je i kamo odnio ploču, ostaje nepoznato. Autor tvrdi da je znanstveno neodrživa teza nekih istraživača prema kojoj se ta ploča danas nalazi u crkvi Sv. Bogorodica Perivleptos. Naime, na ploči u toj crkvi stoji natpis "Pretstavi se sv. Kliment", što je očit dokaz da ona potječe iz kasnijega doba, jer Kliment nije kanoniziran odmah nakon smrti.

Б. АЛЕКСОВА: *Брегалница - словенски црковен и просветно-културен центар на Балканот* (189-202 + slikovni prilozii). Povijesni podaci i arheološki nalazi tokom rijeke Bregalnice svjedoče o brojnim gradovima sa sakralnim objektima već u ranokršćanskom razdoblju. Oni dokazuju da Slaveni na tom području rano primaju kršćanstvo, i prije negoli je službeno prihvaćeno 864. god. U znanosti postoje oprečna mišljenja o mogućem Ćirilovu i Metodijevu misioniranju makedonskih Slavena prije moravske misije. Autorica nalazi potvrdu tzv. bregalničke misije prije svega u kratkom Ćirilovu žitiju i *Solunskoj legendi*. Važan događaj za Slavene u Makedoniji bilo je organiziranje prve slavenske episkopije i gradnja katedrale posvećene uspomeni Tiberiopolskih mučenika. Kler ove crkve mogli su sačinjavati samo Klimentovi učenici. Na taj način, izgradnjom brojnih crkava uz Bregalnicu, formiran je krajem 9. i početkom 10. stoljeća crkveni, prosvjetni i kulturni centar u Makedoniji kao nastavak djela genijalnog Klimenta. U vezi s raspravom oko položaja Klimentove episkopije, autorica iznosi mišljenje da se ona nalazila na Bregalnici. Upravo otkriće spomenute

katedrale možda vodi k zaključku kako se Bregalnička episkopija, o kojoj govori Teofilakt, nalazila blizu mjesta Krupišta.

Odjecima Klimentova djela i ćirilometodskoj tradiciji u slavenskim kulturama kasnijih razdoblja posvetili su svoja istraživanja ovi autori: И. ДОРОВСКИ: *Солунските браќа и Климент Охридски во чешката и словачката литература* (63-72); Т. САЗДОВ: *Народните преданија и легенди за Климент Охридски* (151-156); Н. ЦЕЛАКОСКИ: *Општословенскиот јазик на Г. Прличев и традициите на Охридската книжевна школа* (175-178); К. БАЛАБАНОВ: *Климент Охридски и св. Наум во делата на зографите од периодот на XVIII до крајот на XIX век во Македонија* (215-218 + slikovni prilozi) и А. ТРАЈАНОВСКИ: *Одбележувањето на празникот на словенските просветители Кирил и Методиј и нивните ученици Климент и Наум Охридски во Македонија, особено од 60-тите години на XIX век* (371-388).

В. СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ: *Кон прашањето за појавата на кирилица* (165-173). Većina slavista danas se slaže da je autor prve slavenske azbuke - glagoljice Konstantin-Ćiril. No u vezi s ćirilicom mnoga pitanja ostaju otvorena. Homatijanova *Ohridska legenda* (grčko kratko Klimentovo žitje) kaže kako je Kliment iznašao "jasnije oblike slova", što je neke znanstvenike navelo na zaključak da je on autor ćirilice. Međutim, Kliment je do kraja života njegovao i učio glagoljicu pa mu se sigurno ne može pripisati autorstvo nove slavenske azbuke. Autorica se slaže s tezom kako je autor ćirilice episkop Konstantin Preslavski (Bregalnički), pisac *Azbučne molitve*.

Lj. VASILJEV: *Jedan novi podatak o vremenu nastanka Asemanijevog jevanđelja*

(33-36). Autorica u proučavanju ovoga vrlo vrijednoga slavenskoga rukopisa posebnu pažnju posvećuje mjesecoslomu, tražeći u njemu podatke za preciznije datiranje *Asemanijeva evanđelja*. Istraživači, naime, datiraju taj glagoljski spomenik od prve polovice 10. do početka 11. stoljeća, a svoje datiranje temelje na paleografskim i tekstološkim istraživanjima. Autorica drži da protograf *Evanđelja* nije mogao nastati prije 916. godine, budući da se u rukopisu na 27. jula spominje Kliment Ohridski kao episkop velički. Želeći bliže odrediti vrijeme nastanka rukopisa, Lj. Vasiljev zadržava se na dvama datumima u kojima vidi rukopisu suvremene događaje: to je 15. maja sa spomenom Ahilija Larijskog i 26. novembra sa spomenom posvećenja sv. Georgija. Baziliku posvećenu Ahiliju Larijskomu u koju je pohranio njegove moći sagradio je car Samuilo u Prespi početkom 11. stoljeća, a posvećenje crkve Sv. Georgija u Kijevu bilo je između 1051. i 1054. godine. Autorica iz svega izvodi zaključak da donja granica nastanka *Asemanijeva evanđelja* mora biti početak 11. stoljeća.

В. ДЕСПОДОВА: *Зборови со ретка употреба во македонските библиски ракописи* (53-61). Autorica daje doprinos leksikologiji crkvenoslavenskog jezika proučavanjem riječi s rijetkom upotrebom i tzv. "hapax legomena" u devetnaest makedonskih biblijskih rukopisa od početka 12. do početka 15. stoljeća. Ti rukopisi sadrže 10.208 ključnih (zaglavni) riječi, od čega 1453 spada u onomastički leksik. Od preostalih riječi, gotovo 24 % upotrijebljeno je u samo jednom rukopisu (bilo jednom ili više puta). To je svakako poteškoća kod određivanja točnog značenja pojedine riječi; ono se izvodi najčešće iz konteksta i iz grčkog originala. Najveći je broj izučavanih

riječi stilistički neutralan. Velik broj čine i tuđice. Najviše je inovacija u fonetici, manje u morfologiji i leksiku. Većina varijanata ili inovacija nastale su prefiksалnom (npr. izrazi kao *prepovaždati se, sьnabljusti, ispogreti*) ili sufiksалnom tvorbom (npr. *preljubъstvovati, beskvasъstvie, bogomъzъnъ*). Na kraju članka naveden je i opširan popis hapax-legomena i kalkova (s grčkog jezika).

O. ЈАШАР-НАСТЕВА: *Од пробле-матика на македонските дамаскини и иновационите процеси во нивната лексика од аспекти на меѓудијалектни и меѓујазични контакти* (81-90). Autorica analizira makedonske damaskine od 16. do 19. st. s obzirom na njihov leksik. U prvom razdoblju (16. i 7. st.) u njima prevladava crkvenoslavenska norma; u drugom razdoblju (17. i 18. st.) jezik damaskina evoluirao prema narodnomu jeziku, što svjedoči o težnji da se smanje razlike između pisanog i govornog jezika. U trećem razdoblju (18. i 19. st.) osnova jezika već je narodna. Važan je dokaz za inovacijske procese koji su kroz stoljeća djelovali zbog međujezičnih i međudijalekatskih prožimanja u makedonskim damaskinima velik broj dijalektizama, te riječi grčkog, srpskog, bugarskog, ruskog i turskog podrijetla.

З. РИБАРОВА: *Дечанскиот псалтир во споредба со Болонскиот* (143-150). Ova dva psaltira s početka 14. stoljeća autorica uspoređuje međusobno, kao i u odnosu na *Sinajski psaltir*, da bi pokazala neke leksičke i sintaktičke značajke *Dečanskog psaltira*. Unatoč brojnim inovacijama, taj je psaltir sačuvao tragove koji upućuju na veoma arhaičan protograf koji je tijekom vremena doživio mnoge promjene.

Б. КОНЕСКИ: *Света Гора и старословенските ракописи* (97-100). Govori se o ulozi slavenskih manastira "monaške republike" u njegovanju i razvoju slavenskih

književnosti, od početka 11. st. kroz cijeli srednji vijek i kasnije. Na Svetoj Gori otkrivena su dva glagoljska teksta goleme važnosti - *Zografsko* i *Marijinsko četveroevanđelje*. Autor smatra da staroslavenskim spomenicima s Atosa pripadaju i *Sinajski psaltir* i *Sinajski euhologij*, dva glagoljska teksta makedonskog podrijetla iz 11. st., nađena na Sinaju. Monaška djelatnost i putovanja povezivala su ova dva kulturno-vjerska središta, što je vjerojatno uključivalo i prenošenje slavenskih rukopisa iz jednog centra u drugi.

К. БИЦЕВСКА: *Од правописните особености во ракописите од северна Македонија. Правопис на еровите* (25-31). Autorica proučava pravopis makedonskih rukopisa što je jedan od temeljnih zadataka u izučavanju povijesti makedonskog jezika. Pravopis pojedinog rukopisa ovisi o utjecaju predloška, autoritetu književnog središta u kojemu je nastao, a djelomice i o govoru kojemu pripada pisac. Škole oko kojih se u Makedoniji razvijala crkvenoslavenska književnost bile su Ohridska i Kratovsko-Lesnovska književna škola. Pripadnost teksta jednoj ili drugoj od tih škola određuje se po datoj pravopisnoj i književno-jezičnoj normi i po dijalekatskim značajkama pisca ili govornog područja na kojemu je nastao rukopis. Autorica izučava sjevernomakedonske tekstove 13. i 14. stoljeća. Za njih je karakteristična upotreba samo jednog poluglasa, i to Ъ (dokaz pripadnosti kratovskoj skupini). Do njegove redukcije dolazi najčešće u korijenu riječi i sufiksалnoj poziciji, dok se vokalno *r* i *l* redovito pišu s poluglasom, osim ako su pod titlom. Prisutna je i pojava sekundarnih poluglasova, pogotovo u konsonantskim skupinama teškim za izgovor. Promjena *b > e* dosljedno je provedena, za razliku od promjene *ъ > o*.

Г. ГЕОРГИЕВСКИ: *Застапеноста на инфинитивот во записите и натписите до XVIII век* (37-43). Proučeni su zapisi i natpisi od 10. do 18. stoljeća, s posebnim interesom za sintaktičku upotrebu infinitiva i konstrukcije da + prezent, koja kao svojevrsna inovacija postupno zamjenjuje infinitiv. Ove su pojave u razdoblju od 10. do 14. stoljeća slabo zasvjedočene, a u 14. stoljeću ima više potvrda infinitiva. U razdoblju od 15. do 18. st. potvrđeni su samo neki tipovi infinitiva (npr. predikativni i predmetni infinitiv). Prevlast infinitiva nad da- konstrukcijom sve do 18. stoljeća autor tumači povezanošću s crkvenoslavenskom tradicijom.

М. ГЕОРГИЕВСКИ: *Судбината на словенските ракописи од Македонија* (45-51). Makedonsko rukopisno naslijeđe od vremena Klimenta i Nauma Ohridskoga do 19. st. vrlo je veliko, ali se o broju rukopisa ništa pouzdano ne može reći. Određene spoznaje vezane su uz istraživanja makedonskog prosvjetitelja J. Hadži Konstantinova-Džinota. Po njegovoj procjeni sredinom 19. st. u Makedoniji se čuvalo još oko 150.000 rukopisa! Postupno propadanje slavenskih rukopisa na tom području počinje već u 11. st. Danas se u Makedoniji čuva oko 320 rukopisa koji potječu od 13. do 19. stoljeća; ostali su rukopisi nestali ili se čuvaju u drugim zemljama.

А. NAZOR: *Još jedan glagoljski fragment Legende o mučenju sv. Georgija* (119-123 + slikovni prilog). Članak je posvećen odjeku staroslavenske tradicije u hrvatskoglagoljskoj književnosti. Autorica je pronašla još jedan fragmentaran tekst hrvatskoglagoljske legende o mučenju sv. Georgija, do sada poznate samo u glagoljskom fragmentu *Pisonala* iz 13. st. Tekst, koji pripada istoj redakciji kao i stariji fragment legende,

nađen je u rukopisu iz prve polovice 15. stoljeća, koji je pripadao glasovitoj zbirci Phillippica, a od 1976. god. čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sign. R. 6635). Sadržajnom, paleografskom i tekstološkom analizom autorica uspoređuje novopronađeni fragment sa starijim hrvatskoglagoljskim odlomkom i s ćiriličkim tekstovima legende. Njezin je zaključak da tekst iz zbirke Phillippica vuče korijene iz jedne vrlo arhaične verzije legende iz najstarijega razdoblja slavenske književnosti, starijeg možda i od *Suprasalskoga zbornika*, premda je kasniji pisac/prepisivač teksta učinio neke stilski obojene intervencije u sintaksi i vokabularu. Novopronađeni glagoljski odlomak legende o mučenju sv. Georgija svjedoči kako se taj vrlo stari staroslavenski tekst još u 15. st. prepisivao u hrvatskoglagoljskoj književnosti. Na kraju članka autorica je objavila sačuvani odlomak glagoljske legende u latiničkoj transliteraciji.

U zborniku su objavljeni i sljedeći članci: Ц. ГРОЗДАНОВ: *Непознати и малку познати портрети на словенските учители во уметноста на XIX век* (239-249 + slikovni prilozi); П. МИЉКОВИЌ-ПЕПЕК: *Генезата на раскажувачкиот, експликативниот и едукативниот ликовен супстрат врз фреските кај македонските Словени* (285-292 + slikovni prilozi); З. РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА: *Топличкиот манастир во светлината на новите истражувања* (323-333 + slikovni prilozi); Т. ТОМОСКИ: *Записи за средновековниот Девол* (353-369) kao i iscrpan bibliografski članak: Д. МИЛОВСКА и И. ВЕЛЕВ: *Кон кирилометодиевската библиографија во Македонија* (179-185).

MARIJA-ANA DÜRRIGL